

ovoliko, mi možda i previdamo kako je, zapravo, za ove tri decenije bilo bar nekoliko *Izraza*, nikako jedan te isti *Izraz* naše epohe otvaranja, prema svetu, prema sebi, prema svetlosti. Bez sumnje, ni *Izraz* nije jedan od onih kratkovekih, manifestnih časopisa koji traju onoliko koliko već traje i oduševljenje za njih. To je časopis trajanja, i svakako i ovaj naš razgovor predstavlja tek jedno njegovo međuvremene, u konotacijama koje su beogradski nadrealisti dali toj reči. I upravo u tom međuvremenu se može uočiti kako njegov najobimniji blok napisa, dakle onaj prikazivački, nije i onaj po kome će *Izraz* poglavito biti pamćen i upamćen. Naime, kao da se ta komponenta sadržaja brojeva *Izraza* ne izdvaja osobito od svih i svakojakih mena i nastrojenja tzv. tekuće kritike. Medutim stranice opsežnijih, analitičkih interpretacija, tih osvetljenja zbijanja ili mrtvaje, svakako su najbliža autentičnom biću ove kritičarske tribine. *Epoha otvaranja*, kojoj, nadam se, još uvek pripadamo, upravo je u tim *janstvenim tačkama* prelamanja, ustajnosti, sasvim daleko od pomodnosti rukopisa i čitanja, uspevala da obnovi pažnju, da nas prepozna, da se sačuva banalnosti opštih mesta i konvencionalnih dojmova.

Ima rubrika, ili sporadičnih uredničkih sklonosti, koja će se, ako dobro vidim, tek u nadrednom periodu možda složiti, potvrditi, izdvojiti. Takvi su, na primer, razgovori sa stvaraocima koji, zapravo, ne predstavljaju tek dijalosku formu izvesnih kritičkih raspri ili pak dokumenta stvaračkih iskustava. Ima, opet, u *Izazu* priloga koji su namah završili kao makulatura, ostajući ono tako karakteristično časopisno štivo koje niko ne preštampava, i koje, svejedno kakvo, čak i svojim sivilom kazuje o vremenu, nekim oduševljenjima, i čemu sve ne. Izrazita nemonolitnost tih mnogobrojnih godišta *Izraza*, uostalom, svakako je ne samo njegov znameniti atribut, nego se on toliko putuje dojmovi svih onih konkretnih čitalaca koji u časopisu ovako panoramskog tipa, ipak, ipak, biraju. Kritika je bez sumnje bila znak te naše epohe otvaranja, i stoga veoma aktuelno zrače reči njegovog osnivača, Midhata Begića, iz 1977. godine, iz razgovora sa Kasimom Prohićem: »U stvari, treba reći da je kritika bila privlačna srž ne samo *Izraza* nego i cijele epohe, i ne samo kod nas. Branko Miljković je čak i stihovima pisao »kritiku poezije«, a to kao stanje psihe u modernoj civilizaciji datira još od Stendala, kada je »vjетar sumnje« prostrujao Evropom, te je uskoro kritika postala pokretačka potencija i rušenja i stvaranja, što je Marks moćno utvrdio na polju političke ekonomije kao i Bodler što je pokazao kritikom poezije. *Izraz* nije išao ni za kakvim isključivostima, izvan istine i talenta, upravo mu je izvjesna okupljačka bosanskohercegovačka i još šira estetska misija bila stalno svojstvena, te je bar prvih godina bio otvoren do kraja i prema stvaraocima i prema publici, prema vremenu i njegovim tekovinama, smatrujući da umjetnost treba uplatiti u život iz koga je i proizašla i dijalogizirati do u beskraj, bez zaustavljanja, ne izbjegavajući ikakve teškoće niti suočenja sa ljudima i pojivama. Možda je to bila i neka naša i pojedinačna skupna psihološka kompenzacija za nedovoljnost komuniciranja u modernom svijetu, gdje su tehničke tekovine često samo još više parcelisale čovjeka, ljudje, sredine . . . Meni se to sve, i *Izraz* i ljudi iz i oko njega, poduhvati i planovi, čini kao neki drugi, prethodni život, gdje je akcija, doduše ovdje, u ovom našem slučaju srodnna našem biću, utemeljivala prijateljstva pa se otuda možda, na vremenskoj daljinji, i lica i slike i pojave čine izmaglicom prevučeni, i još dalji, i još blis-

kiji, još draži . . . Tako se udvojenost našeg bića, u napuklim ili tek samo posuknulim zrkalima poluzaborava, ovde, u Begićevoj nemirnoj rečenici najednom javila kao alibi, druga obala, avantura koja je još, ipak, moguća. *Izraz* je, tako, postajao onaj drugi život. *Izraz* su bili oni drugi. Bez kojih nas nije.

Jedna od nesumnjivih omaških pri istraživanjima »slučaja« *Izraz* svakako bi bila i u stojanjima da se on markira u tzv. neistorijskom kontekstu. Vreme *Izraza* itekako je istorijsko vreme, pa čak i mnogobrojne njegove funkcije kao hronike i svedočanstva, svakako valja posmatrati i u ondašnjem, nekadašnjem odsustvu novih medija, ili bar prisustvu tek njihovih začetaka. Prvi glas o *Izrazu* stigao je do mene, ako je dopušteno da i to kažem, još dok

se njegov prvi broj nije ni pojavio. I stigao je na najbolji mogući način, ni od koga drugog nego od Pede Milosavljevića i Miodraga Maksimovića, u poznu jesen 1956. godine, na jednoj od onih nenadoknadivih matinea novosadske Tribune mladih. Peda i Maks su nam govorili o kontaktima koje je Midhat Begić, sa saradnicima, imao u Beogradu, u redakciji tadašnjih *Književnih novina*. Peda je, dobro se sećam, govorio o *Izrazu* kao još jednoj boji slobode, očaravanja, kritičke misli, sporenja, zrelosti. I — svakako — nije se ni u ovom slučaju prevario: *Izraz* i jeste, u mnogobrojnim svojim trenucima, bio jedna od znakova, i boja, naše stvaralačke slobode.

Pročitano u razgovoru u povodu tridesetogodišnjice časopisa *Izraz*. 30. oktobra 1987. u Sarajevu

put ka slobodi

Slobodan Šnajder: »DUMANSKE TIŠINE«, na sceni SNP u režiji Mire Erceg

Problemu Slobode i puta ka njoj Slobodan Šnajder se ponovo vraća u »*Dumanskim tišinama*«. Taj put ka Slobodi—Životu on traži pre svega za stvaraoca (da ne kažemo tvorca), a zatim i za sve živo što ga okružava. Ovaj problem je Slobodan Šnajder pokušavao da razreši u više žanrovske oblike, a u »*Dumanskim tišinama*« je pribegao scenskom esaju.

Da bi razvio svoju tezu Slobodan Šnajder polazi od stvarnog događaja (što je donekle već postalo pravilo njegove dramaturgije). Uostalom, u ovom esaju-drami, ili je možda bolje drami-esaju, ima vrlo malo izmišljenog, ali je sve tako složeno i osvetljeno da daje iluziju (srećom po gledaoca i čitaoča) izmišljenog i nestvarnog. Polazište dramskog toka je u pobuni jedne mlade dubrovačke pleminke u XVI veku, koja je zbog porodičnog siromaštva ostala bez miraza i zato je osudena da ode u dumne (kaluderice, Hristove neveste).

Iz pastorele dubrovačkog XVI veka radnja se premešta u Dubrovnik (ponovo Ragusa) trijumfa i pada Francuske Revolucije — forma se menja, ali suština ostaje ista (»sloboda«, »bratstvo«, »jednakost« na lentama između francuske trobojke deluju cinično).

Da bi se okončalo u terorističkoj jazbini — štabu negde u SR Nemačkoj (zašto sada beg iz dubrovačkog prostora), rafalima iz automatskih antiterorističkih brigada, dovešći svoje junake kroz stalne transformacije do kraja puta — oslobođenja — smrti.

Eseistički postupak u razvijanju teze o nemogućnosti dostizanja Slobode omogućio je

Šnajderu da stvori zanimljivo štivo, ali je otežao posao reditelju koji pokušava da ovaj traktat oživi na sceni.

Prividna žanrovska stabilnost traktata je zamka za reditelja koji mora (gde li je njegova sloboda) otkriti žanrovsku otvorenost Šnajderovog teksta i njegove potencije za žanrovske transformacije — koje prate transformacije junačaka.

Da bi piševcu tezu o nemogućnosti dostizanja Slobode—Života prezentirala gledaocu usmjerila na i svo scensko zbijanje Mira Erceg je dramsku radnju izvukla u arenu, usred gledališta, u kojоj glumac uz pomoć siromašnih ali svršishodnih rekvizita gledaocu, stešnjenom i usamljenom u crnom boksu, prepustio svojim mislima i pogledima sa licu ostanlih gledalaca osvetljenih refleksima scenskog svetla, odigrano Agnezino putovanje od razdragane vlastelinске kćeri do rezigniranje teroristkinje, putovanje do oslobođenja — smrti. Opše smrti, čak i mračne sile — plakira koja je stajala iza svih transformacija i pobuna.

Mora se priznati reditelju Miri Erceg, i svima koji su joj pomogli, da je ostvarila scensku transformaciju, gotovo transmutaciju, teškog teksta u gledljivu predstavu u kojoj je sačuvan intelektualni nivo dramskog traktata Sloboda — Šnajdera.

P. S. Autor ovog zapisa veruje da će posle »MES-a« i »Sterijinog pozorja« biti prilike da se šire govori o pojedinačnim doprinosima svih učesnika (glumci, scenograf, kostimograf, koreograf i dr.) uspehu projekta.

A. B.

PRETPLATITE SE I VI NA POLJA

Obaveštavamo čitaoce POLJA da godišnja pretplata za 1988. godinu iznosi 5.000 dinara.

časopis za kulturu, umetnost i društvena pitanja, novi sad, katolička porta 5, telefon (021) 28-765

ureduju: silvija dražić, zoran derić, petru krdu, alpar lošonc, i miroslav radojković ★ glavni i

odgovorni urednik franja petrinović ★ tehnički i likovni urednik cvetan dimovski ★ sekretar redakcije radmila glikić ★ lektor mirjana stefanović ★ članovi izdavačkog saveta: bosiljka bojančić (predsednik), tanja durić, biljana cvjetković, rada čupić, dušan radak, božko ivković, dušan mihailović, dušan patić, danica grubač, simon grabovac (delegati šire društvene zajednice), radmila glikić, radmila cvijanović lotina, vladimir kopčić, franja petrinović i čedomir keco (dolegati izdavača) ★ izdaje ništro „dnevnik“, novi sad, bulevard 23. oktobra 31 ★ direktor ništro „dnevnik“ jovan smederevac ★ osnivač pokrajinska konferencija saveza socijalističke omladine vojvodine ★ časopis finansira sizi kulture vojvodine ★ rukopise slati na adresu: redakcija „polja“, novi sad, poštanski fah 190, Žiro račun 65700—603—6324 ništro „dnevnik“ our „redakcija dnevnika“, sa naznakom za „polja“ (godišnja pretplata 2500 dinara, za inostranstvo dvostruko) ★ na osnovu mišljenja pokrajinskog sekretarijata za nauku i kulturu broj 413-152/73 časopis je oslobođen poreza na promet proizvoda i usluga ★ tiraž 2.000 primeraka

559 polja —